

O'SMIRLIK DAVRI EMOTSIONAL HOLATLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Umaraliyev M.M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'smirlik, ta'lim psixologiyasi, ta'lim muhiti, o'quvchilarning hissiy va shaxsiy holatining xususiyatlari.

Ключевые слова: подростковый возраст, педагогическая психология, образовательная среда, особенности эмоционально-личностного состояния учащихся.

Key words: adolescence, educational psychology, educational environment, characteristics of students' emotional and personal state.

Резюме:

Maqolada o'rta maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlarini o'rganish, ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi kontseptsiyasiga muvofiq ko'rib chiqiladi. Aqliy rivojlanish ijtimoiy tajribani o'zlashtirish jarayonida ro'y beradi va o'spirin shaxsiyatining shakllanishi uning atrofidagi odamlar bilan bo'lgan munosabatlarning xususiyatlariga bog'liq. Maktab bilan bog'liq bo'lgan o'spirinlarning xavotirlanish darajasi va tabiati, o'rganishga hissiy munosabat va psixologik xavfli va xavfsiz ta'lim muhitiga ega maktablarda o'qiyotgan o'spirinlarning o'z-o'zini munosabatini shakllantirish bo'yicha empirik tadqiqotlar natijalari tavsiflanadi. Tadqiqot 10 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'smirlarning orasida o'tkazilib, taqqoslanadi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlari o'spirinlarning hissiy-emotsional va shaxsiy holatiga ta'sir qiladi.

Резюме:

В статье рассматривается исследование психологических особенностей образовательной среды средней школы в соответствии с концепцией психологической безопасности образовательной среды. Психическое развитие происходит в процессе усвоения социального опыта, а формирование личности подростка зависит от особенностей его взаимоотношений с окружающими людьми. Описаны уровень и характер школьной тревожности подростков, эмоциональные реакции на обучение и самоотношение подростков, обучающихся в школах с психологически опасной и безопасной средой обучения, по результатам эмпирических исследований. Исследование проводится и сравнивается среди подростков в возрасте от 10 до 15 лет. Полученные данные показывают, что психологические особенности школьной образовательной среды влияют на эмоционально-личностное состояние подростков.

Summary:

The article examines the study of the psychological characteristics of the secondary school educational environment in accordance with the concept of psychological safety of the educational environment. Mental development occurs in the process of assimilation of social experience, and the formation of a teenager's personality depends on the characteristics of his relationships

with the people around him. The level and nature of adolescent school-related anxiety, emotional responses to learning, and self-attitudes of adolescents enrolled in schools with psychologically dangerous and safe learning environments the results of empirical studies are described. The study is conducted and compared among adolescents aged 10 to 15 years. The obtained data show that the psychological characteristics of the school educational environment affect the emotional and personal state of adolescents.

Kirish. O'smirlik 11-12 yoshdan, 14-15 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinfдан boshlanadi. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas"- ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakillanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tassavvur va yanglish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi.

Hissiyotlarning rivojlanishi umuman shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq. O'smirlik-bu hissiyotlarning ma'naviy hayotga ta'siri eng aniq bo'lgan davr.

Adabiyotlar tahlili. Psixologik adabiyotlarda o'spirinlik shaxsiy barqarorlik va notekis hissiy fon bilan tavsiflanadi. Aynan o'spirinlik davrida qarama-qarshi tuyg'ular doirasi juda katta. Aksariyat mualliflarning fikriga ko'ra, o'spirinlarda hissiy buzilishlar izsiz o'tmaydi, shaxsning o'ziga xos xususiyatlari va keyingi hayotda aks etadi (A. E. Lichko, A. A. Rean, V. G. Stepanov, J. Piaget, P. Fress va boshqalar). Hissiy muammolar ko'plab o'spirinlarda mavjud. Bizning fikrimizcha, buning asosiy sababi psixologik xavfli ta'lim maktabidan kelib chiqadigan ijtimoiy stresslardir.

Rivojlanayotgan "Men kontsepsiya" o'spiringa xos bo'lgan ko'plab shaxsiy xususiyatlar orasida alohida ajralib turadi. Psixologiyada o'z-o'zini anglash kontsepsiyasini o'rganish bo'yicha katta tajriba to'plangan.

Hayotning ushbu bosqichida bolaning ko'proq yoki kamroq hissiy farovonlik holatini boshdan kechirishi nafaqat o'qituvchining fikriga, balki bolalar jamoasining munosabatiga ham bog'liq. Shunday qilib, tengdoshlar bilan muloqot qilish, o'zini boshqa odamlar bilan taqqoslash, o'spirinning yetarlicha rivojlangan kognitiv qobiliyatlari mavjud bo'lganda, uning aqliy rivojlanishining eng muhim mazmuni o'z-o'zini bilishning rivojlanishi bo'lishiga olib keladi.

O'z-o'zini anglash jarayonlarining rivojlanishi bilan motivlarda sifat o'zgarishlari kuzatiladi. O'smir hayotining ijtimoiy konteksti uning motivatsiyasiga ta'sir qiladi. O'smirlarning harakatlarining asosiy motivlari ijobiy ijtimoiy motivlar, odamlarga xayrixohlik tajribasi, ularning qayg'usi va baxtsizligiga hamdardlik. O'smirning shaxsiyatining umumiy o'sishi, uning qiziqishlari doirasining kengayishi, o'z-o'zini anglashning rivojlanishi, tengdoshlar bilan muloqotning yangi tajribasi, qoida tariqasida, ijtimoiy qimmatli motivlar va tajribalarning jadal o'sishiga olib keladi. Ushbu yoshda o'quvchining shaxsiyatini shakllantirishning noqulay sharoitida asotsial his-tuyg'ularning o'sishi kuzatilishi mumkin. Agressiv hissiy reaksiyada namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan xafagarchilik, g'azabning paydo bo'lishiga olib keladigan muhim nuqta kattalarning o'spiringa, uning so'rovlariga, intilishlariga, shaxsiyatiga e'tibor bermasligidir.

Bu yoshda keng ijtimoiy motivlar shu qadar katta ahamiyatga egaki, ular ma'lum darajada maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatiga bevosita qiziqishini aniqlaydilar.

Psixikaning ijtimoiy-tarixiy shartliligi muammosini birinchilardan bo'lib L. S. Vygotskiy ishlab chiqdi. Inson rivojlanishining madaniy-tarixiy konsepsiyasini yaratuvchisi shunday yozgan: "... atrof-muhitning bolaning rivojlanishiga ta'siri boshqa ta'sirlar qatorida atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqealarni tushunish, anglash darajasi bilan ham o'lchanadi.

2000-yillarning boshlarida chet elda xavfsizlik muammolarini psixologik tushunish bo'yicha ishlar olib borila boshlandi: maktab o'quvchilarining hissiy salomatligi uchun xavfsiz bo'lgan maktablarni yaratish, maktab iqlimi va maktab xavfsizligini baholashning tobora ko'payib borayotganligi sababli o'rta maktabni isloh qilish, maktabdagi zo'ravonlikni o'rganish (J. Bluestein, S. Brand, M. R. Randazzo va boshqalar).

Tadqiqotimizning ilmiy yangiligi sifatida, xorij psixologiyasida ta'lim muhitining psixologik xavfsizligining o'quvchilar shaxsini rivojlantirishdagi roli muammosi endigina shakllanmoqda, bugungi kunda shaxsning psixologik xavfsizligini o'rganish va saqlash katta amaliy ehtiyoj bilan belgilanadi. Bundan tashqari, dolzarb va talab qilinadigan amaliyot-bu psixologik jihatdan ta'lim muhitini gumanitar ekspertizadan o'tkazish muammosi bo'lib, uning natijalari maktab muhitining psixologik xavfsizligiga xavf va tahdidlarni kamaytirish bo'yicha tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishga, ta'lim muassasasida yaxlit pedagogik jarayonni optimallashtirishga imkon beradi.

Quyidagi maqsadlar asosida tadqiqot olib borildi:

1. Maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlarini o'rganish.
2. O'smirlarning hissiy va shaxsiy holatining xususiyatlarini o'rganish:

3. O'smirning maktab hayotiga qo'shilishining turli shakllari bilan bog'liq umumiy hissiy holati;

4. Bolaning hissiy holati, uning fonida uning ijtimoiy aloqalari rivojlanadi (birinchi navbatda tengdoshlari bilan);

5. Bolaning muvaffaqiyatga, yuqori natijaga erishishga bo'lgan ehtiyojlarini rivojlantirishga imkon bermaydigan noqulay ruhiy fon;

6. O'zini oshkor qilish, o'zini boshqalarga taqdim etish, o'z imkoniyatlarini namoyish etish zarurati bilan bog'liq vaziyatlarning negativ hissiy tajribalari;

7. O'z natijalarini, xatti-harakatlari va fikrlarini baholashda boshqalarga e'tibor qaratish, boshqalar tomonidan berilgan baholardan xavotirlanish, salbiy baholarni kutish;

8. Maktabdagi kattalar bilan munosabatlarning umumiy salbiy hissiy kelib chiqishi, bolaning ta'lim muvaffaqiyatini pasaytiradi;

9. O'rganishga hissiy munosabat;

10. "Men" kontsepsiyasini shakllantirish.

Tadqiqot metodologiyasi. 10 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan 33 nafar o'quvchi ishtirok etgan tadqiqotimiz 2024 yil fevral-may oylarida Qo'qon shahridagi 15-maktab va 20-o'rta maktablari bazalarida o'tkazildi.

Ikki maktabning ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi uchta omil bo'yicha taqqoslandi: 1) atrof-muhitga ijobiy munosabat; 2) o'quvchilarning ta'lim muhitining muhim xususiyatlaridan qoniqishi; 3) o'quvchilarning o'zaro munosabatlarda (sinfdoşlar va o'qituvchilar bilan) psixologik zo'ravonlikdan himoyalanişhi.

O'smirlarning maktab bilan bog'liq tashvish darajasi va tabiati quyidagi sakkizta omil bo'yicha taqqoslandi:

1. Maktabdagi umumiy tashvish;

2. Ijtimoiy stress tajribalari;

3. Muvaffaqiyatga erishish uchun ehtiyojlarning umidsizligi;

4. O'z - o'zidan qo'rqish-g'azablanish;

5. Bilimlarni tekshirish holatidan qo'rqish;

6. Boshqalarning umidlarini qondirmaslik qo'rquvi;

7. Stressga past fiziologik qarshilik;

8. O'qituvchilar bilan munosabatlardagi muammolar va qo'rquvlar (B. Fillipsning tashvish darajasini tashxislash usuli).

Tahlil va natijalar. Olingan empirik dalillar maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlarining o'spirinlarning hissiy holati va shaxsiyatiga ta'siri haqidagi gipotezani tasdiqladi.

Quyida o'quv muhitining psixologik xavfsizligini baholashda (tadqiqotning birinchi maqsadiga muvofiq) o'rganilayotgan maktablarni taqqoslashda olingan ma'lumotlar keltirilgan.

Jadval-1. Tajribadagi 2 maktab o'quvchilarning maktabning ta'lim muhitiga munosabati darajasini baholash to'g'risidagi ma'lumotlar (%)

Ta'lim muhitiga munosabat	15-maktab			20-maktab		
	Ijobiy	Neytral	Negativ (salbiy)	Ijobiy	Neytral	Negativ (salbiy)
	52,69	33,53	13,77	90,36	9,04	0,60

Jadval 2. Maktabning ta'lim muhitining muhim xususiyatlari bilan o'quvchilarning qoniqish darajasini baholash to'g'risidagi ma'lumotlar, shuningdek, ikki namunadagi o'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikdan himoyalaniş (%)

Maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlari	15-maktab			20-maktab		
	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Ta'lim muhitining muhim xususiyatlaridan qoniqish	50,30	32,34	17,37	86,14	12,05	1,81
O'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikdan himoya qilish	59,28	22,16	18,56	83,13	15,66	1,20

Olingan ma'lumotlar jadvali. 1 va 2 o'rganilayotgan maktablarning psixologik xususiyatlari turlicha ekanligini ko'rsatadi.

Birinchi maktab shkala bo'yicha ikkinchisiga qaraganda past ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi: maktabning ta'lim muhitiga ijobiy munosabat (52,69% ga nisbatan 90,36 %), maktabning ta'lim muhitining muhim xususiyatlaridan yuqori darajada qoniqish (50,3% ga nisbatan 86,14) va o'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikdan yuqori darajadagi xavfsizlik (59,28% ga nisbatan 83,13 %), shuningdek maktabning ta'lim muhitini baholashning sanab o'tilgan mezonlariga nisbatan salbiy munosabatning yuqori ko'rsatkichlari.

Jadval 3. Tajribadagi maktablarda ta'limga hissiy munosabatni baholash to'g'risidagi ma'lumotlar (%)

Ta'limga hissiy munosabat darajasi	15-maktab	20-maktab
Ta'limotning kognitiv motivatsiyasi va unga ijobiy hissiy munosabatning aniq ustunligi bilan samarali motivatsiya	3,59	2,41
Samarali motivatsiya, o'rganishga ijobiy munosabat, ijtimoiy me'yorga muvofiqligi	22,16	44,58

Kognitiv motivatsiya biroz pasaygan o'rtacha daraja	25,15	30,12
Motivatsiyaning pasayishi, «maktabdan zerikish» tajribasi, o'rganishga salbiy hissiy munosabat	33,53	19,28
Ta'lim olishga keskin salbiy munosabat	15,57	3,61

3-jadvalda. O'rganilayotgan maktab o'quvchilarining ta'limotiga hissiy munosabatni baholash natijalari taqqoslanadi.

Ta'lim muhiti psixologik xavfsizlik mezonlariga javob bermaydigan maktab o'quvchilari (15-maktab) o'z-o'zini ifoda etishning noqulay variantini, o'zini namoyon qilish qo'rquvining mavjudligini va o'qituvchilar bilan bilim, qo'rquv va muammolarni tekshirish holatini, boshqalarning talablariga javob bermaslikdan qo'rqishni, umumiy maktab tashvishini, muvaffaqiyatga erishish ehtiyojining umidsizligini aniqladilar. 20-maktabda biz kattalar va bolalar jamoasining o'spiringa avtoritarizm va shaxsni bostirishni aniqlamaydigan yagona, izchil ta'sirini kuzatdik.

Xulosa. Shunday qilib, o'spirinlarga nisbatan yagona samarali taktika - yangi shaxsni yaratishda, o'zini topishda faol yordam va qo'llab - quvvatlash-birinchi maktab ma'muriyati va o'qituvchilari uchun hozircha amalga oshirib bo'lmaydigan bo'lib chiqdi.

Adabiyotlar:

1. Баева И. А., Рубцов В. В. Образование как национальный ресурс сохранения здоровья школьников и обеспечения психологической безопасности/ Экспертиза психологической безопасности образовательной среды/ Информационно-методический бюллетень ГЭП II уровня/ под ред. И. А. Баевой, В. В. Коврова. М., 2009. №2.
2. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы/ Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. Самара, 2006.
3. Романова Е. С., Гребенников Л. Р. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика. Мытищи, 1996.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб., 1998.
5. Рубцов В. В., Дубровина И. В., Забродин Ю. М., Метелькова Е. И., Романова Е. С., Семкин В. В. Концепция развития системы психологического обеспечения (психологической службы) образования в Российской Федерации на период до 2010 года// Психологическая наука и образование. 2007. №1.
6. Рубцов В. В., Баева И. А., Буланова О. Е., Ковров В. В., Константинова А. М., Красило А. И. Концепция деятельности городской экспериментальной площадки второго уровня «Система экспертизы психологической безопасности образовательной среды»/ информационно-методический бюллетень ГЭП II уровня/ редакторы-составители И. А. Баева, В. В. Ковров. М., 2008, №1.